

De toekomst van protestants erfgoed

Aanvullende richtlijnen bij de
**Handreiking
Roerend
Religieus
Erfgoed**

Museum
Catharijne
Convent

Inleiding

Nederland telt duizenden prachtige religieuze interieurs. Helaas staat, door een terugloop van het aantal kerkgangers en religieuzen, het behoud van die interieurs onder druk. Om goede keuzes te kunnen maken over zorg en aandacht voor en behoud van dit erfgoed is het belangrijk om religieuze interieurs, kunstwerken en liturgische voorwerpen in kaart te brengen en te waarderen.

In 2011 verscheen in dat kader de *Handreiking Roerend Religieus Erfgoed*. Daarin staan de verschillende waarden van religieuze voorwerpen en interieuronderdelen van kerken en kloosters beschreven: historische waarden (kerk-, kunst- en cultuurhistorisch) en actuele waarden (emotioneel, religieus en sociaal). Daarnaast spelen de ensemble-, presentatie- en documentatiewaarde, als ook de zeldzaamheid en fysieke staat van een voorwerp een rol. Het waarderingskader van de *Handreiking* biedt handvatten om het belang van een voorwerp te bepalen. Het is belangrijk dat de eigenaar de waarde van het religieus kunst- en cultuurbezit kent, zodat hij of zij de juiste aandacht aan het beheer en behoud van de stukken kan geven. Een waardenstelling is cruciaal als een kerk of klooster de religieuze functie verliest. In het 'Stappenplan voor herbesteding en afstoting van religieuze voorwerpen' staan handreikingen om een herbestedingstraject zorgvuldig vorm te geven.

De in overeenstemming tussen kerkelijke instanties, overheden en erfgoedprofessionals gemaakte afspraken uit de *Handreiking* blijven onverminderd van kracht. Er is echter op verschillende vlakken een aanscherping nodig in de samenwerking tussen de kerken/kloosters en Museum Catharijneconvent. In deze *Aanvullende richtlijnen* bij de *Handreiking Roerend Religieus Erfgoed* worden de aangescherpte afspraken over het waarderen, herbesteden en afstoten van kerkelijk erfgoed beschreven en vindt u op de laatste pagina een praktisch stappenplan voor een zorgvuldige herbestedingsprocedure. Het uitgangspunt is dat we samen het meest waardevolle religieus erfgoed voor toekomstige generaties bewaren en dat we – indien nodig – op een zorgvuldige manier afscheid nemen van minder waardevol erfgoed.

Zowel de *Handreiking Roerend Religieus Erfgoed* als deze *Aanvullende richtlijnen* bij de *Handreiking* vindt u ook op www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/het-heft-eigen-hand/

Waardering van kerkelijk erfgoed

In de samenwerking tussen Museum Catharijneconvent en kerken en kloosters kent deze waardering vier niveaus:

- Register beschermde cultuuroederen: kunstwerken en voorwerpen in bezit van particulieren, onder meer kerken en kloosters, die bescherming genieten op grond van artikel 3.7 van de Erfgoedwet. Zie hiervoor: www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/beschermde-cultuuroederen.
- Collectie Nederland: kunstwerken en voorwerpen van groot nationaal belang voor de Nederlandse kerk-, religie-, kunst- of cultuurgeschiedenis.
- Kerncollectie: kunstwerken of voorwerpen van regionaal of lokaal belang.
- Geen erfgoedwaarde: voorwerpen die niet tot de vorige drie niveaus behoren.

Waardering – stand van zaken

Situatie 2023

Totaal aantal geregistreerde voorwerpen van kerken en kloosters

320.000

Totaal aantal Register-voorwerpen

700 = 0,2% van totaal

Totaal aantal Collectie Nederland-voorwerpen

2.500 = 0,7% van totaal

Totaal aantal kerncollectie-voorwerpen

66.000 = 20% van totaal

Behoud en verlies van kerkelijk erfgoed

Behoud van erfgoed uit het Register en de Collectie Nederland staat buiten kijf. De aanvullende richtlijnen draaien met name om de waarderingscategorieën 'kerncollectie' en 'geen erfgoedwaarde'.

Tot de kerncollectie rekenen we over het algemeen interieuronderdelen, kunstwerken en voorwerpen die:

- behoren bij het gebouw en/of de oorspronkelijke inrichting en die beeldbepalend zijn in het interieur en/of;
- documentair, liturgisch, kunsthistorisch, devotioneel of emotioneel waardevol zijn (voor de lokale gemeenschap).

Juist voor deze stukken is een duidelijk gekaderd pad van mogelijkheden benodigd. Overleg over de mogelijkheden is cruciaal. Overleg over de situatie eveneens: want speelt er een transformatie of renovatie van de kerkruijmt, is er sprake van nevengebruik van de ruimte of verliest de kerk zijn liturgische functie? In samenspraak met vertegenwoordigers van de kerkelijke gemeente kunnen de erfgoed specialisten van Museum Catharijneconvent de gemeenten op een efficiënte en zorgvuldige manier ondersteunen bij herbestemming en/of afstoting.

'Fifty-fifty'

Om aandacht en zorg uit te laten gaan naar het meest belangrijke deel van het religieus erfgoed, hanteren de erfgoed specialisten tijdens een inventarisatie van kerkelijk erfgoed de *fifty-fifty*-methode. Vijftig procent of meer van alles wat we vastleggen heeft waarde: kerncollectie of hoger. In de overige vijftig procent of minder worden voorwerpen opgenomen die minder waardevol zijn.

Herbestemmingsadviezen op maat geven we op voorwerpniveau voor de voorwerpen met een waardering. Voor de voorwerpen zonder erfgoedwaarde geven we een algemeen advies.

Fifty-fifty in de praktijk

Een voorbeeld van een collectieregistratie en -waardering volgens deze werkwijze – die vanzelfsprekend niet van harde cijfers uitgaat, maar van een gemiddelde – is: in een registratie van honderd records bevindt zich één stuk uit het Register, voor 49 voorwerpen geldt de waardering kerncollectie en vijftig stuks vertegenwoordigen een lagere waarde. Enkele stukken van uiterst ondergeschikt belang zijn door de erfgoed specialist ter plekke wel bekeken, maar niet opgenomen in de collectieregistratie.

Vraag en aanbod

Sinds 2015 faciliteert Museum Catharijneconvent – op verzoek van de kerken – het platform *Vraag en Aanbod Religieuze Voorwerpen* (vraagenaanbod.catharijneconvent.nl). Via *Vraag en Aanbod* krijgt religieus erfgoed een tweede leven in de liturgie in binnen- of buitenland. De aanbieder bepaalt aan wie het aangeboden stuk gegund wordt.

Advies op maat

Museum Catharijneconvent adviseert en ondersteunt kerken en kloosters al jaren in de herbestemming en afstoting van religieus erfgoed. De herbestemmingsadviezen die de erfgoed specialisten in samenspraak met de kerkelijke gemeente opstellen, bestaan uit drie opties:

- 1 – *In situ* behouden
- 2 – Herbestemmen
- 3 – Afstoten

In situ behouden

In overleg beoordelen de vertegenwoordigers van kerk en museum de aard van de herbestemming van het gebouw. Welke onderdelen vallen onder de gemeentelijke of rijksbescherming? Welke interieurstukken kunnen achterblijven in het gebouw? Welke roerende voorwerpen kunnen in eigendom of bruikleen overgedragen worden aan de nieuwe eigenaar?

Tallose aan de eredienst onttrokken kerkgebouwen krijgen opnieuw een bestemming die ten goede komt aan de lokale gemeenschap. Voor voorwerpen met een lokaal-historische waarde (bijvoorbeeld vanwege de aanwezigheid van schenkerinscripties) kunnen we overwegen om ze (in eigendom of bruikleen) over te dragen aan de nieuwe eigenaar, zodat ze een rol blijven vervullen in de lokale context.

Herbestemmen

Is *in situ* behouden niet wenselijk of uitvoerbaar? Dan is herbestemming de tweede optie. Voor roerende voorwerpen uit de Collectie Nederland en voor een enkel voorwerp uit de kerncollectie lijkt een museale herbestemming de beste oplossing. Bestaat dat vermoeden? Dan onderzoeken de verantwoordelijken van de kerkelijke gemeente – eventueel met ondersteuning van de erfgoed specialist van het museum – de mogelijkheid om het betreffende stuk in een regionaal/lokaal museum of bij een heem-

kundekring onder te brengen. Musea selecteren echter steeds strikter, dus deze optie is slechts beperkt mogelijk.

Voor het merendeel van de kunstwerken en voorwerpen uit de kerncollectie geldt dat behoud op de oorspronkelijke locatie of een kerkelijke herbestemming de meest passende oplossing is. Via *Vraag en Aanbod Religieuze Voorwerpen* komt de aanbieder in contact met een geschikte nieuwe eigenaar – in Nederland of daarbuiten – voor het religieuze voorwerp. In het aanbod kunnen voorwaarden geformuleerd worden, zoals: 'we zoeken een nieuwe eigenaar in de buurt van X', 'deze voorwerpen worden als ensemble herbestemd' of 'het aangeboden voorwerp mag aangevraagd worden voor gebruik in een Nederlandse religieuze instelling'.

Afstoten

Is ook herbestemming onhaalbaar? Dan wordt overgegaan tot afstoting. De eerste optie is om het voorwerp te verkopen of schenken aan een niet-kerkelijke nieuwe eigenaar. Zijn er geen geïnteresseerden te vinden? Dan mag het stuk vernietigd worden.

Uitzonderingen

Deze drie stappen in het herbestemmings-traject staan uitgewerkt in het stroomschema op de laatste bladzijde. Hoewel het stroomschema op het grootste deel van de voorwerpen toepasbaar is, geldt een aantal uitzonderingen:

- Orgels: moet een (monumentaal) orgel herbestemd worden? Binnen de Protestantse Kerk in Nederland is de Commissie Orgelzaken medeverantwoordelijk voor een goede beoordeling en herbestemmingsplan. Wanneer het een monumentaal orgel betreft zijn de gemeente of de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed bovendien in veel gevallen gesprekspartner.

Vernietiging

De erfgoed specialisten begeleiden kerkelijke gemeenten bij het doorlopen van de stappen van herbestemming en afstoting. Komt het aan op vernietiging? Dan is de eigenaar verantwoordelijk voor de praktische uitvoering daarvan. Indien aanwezig kan de kunst- of erfgoedcommissie van de betreffende koepelorganisatie advies en/of praktische bijstand verlenen.

Toekomst voor protestants erfgoed

Als kerken en Museum Catharijneconvent op de beschreven manier met elkaar samenwerken in de omgang met ons religieus erfgoed, dan kunnen we samen zorgen dat het meest belangrijke deel daarvan bewaard blijft voor toekomstige generaties. Religieus erfgoed doet er immers toe, voor alle Nederlanders, nu en in de toekomst. Kerkinterieurs en religieuze voorwerpen uit kerken en kloosters vertellen een krachtig verhaal over identiteit, schoonheid, eerbied, geschiedenis. En dat verhaal moet iedereen horen.

Stappenplan voor herbestemming en afstoting

Situatieschets

Er ontstaan vragen rondom behoud van interieurstukken of roerende religieuze voorwerpen, want:

De kerkrimte ondergaat een renovatie/transformatie

Het kerkgebouw verliest zijn religieuze functie

Er is teveel of overtollig erfgoed in deze kerk

De kerkrimte krijgt een of meerdere nevenfuncties

In situ laten

START

Geniet dit voorwerp gemeentelijke of rijksbescherming, of gelden er voorwaarden vanuit een gesubsidieerde restauratie?

Overleg met de gemeente of de RCE over de mogelijkheden.

Kan het voorwerp *in situ* blijven?

Overleg – indien nodig – met de nieuwe eigenaar van het gebouw: overdracht in bruikleen of eigendom.

Overweeg nogmaals om het voorwerp *in situ* te laten.

Zit het voorwerp vast aan het gebouw?

Als het voorwerp losgemaakt wordt, verkeert het dan nog in goede conditie?

Kan de eigenaar de kosten voor de ontmanteling dragen?

Herbestemmen

Draag het voorwerp over aan de nieuwe eigenaar.

Bepaal de herbestemmingsvoorwaarden en bied het voorwerp aan op *Vraag en Aanbod*. Meldt zich een gegadigde?

Kan het voorwerp in een andere (buitenlandse) kerk of binnen een maatschappelijk initiatief een liturgische functie vervullen?

Heeft het voorwerp museale kwaliteit?

Neem contact op met lokaal/regionaal museum of heemkundekring. Wil men het aangeboden voorwerp ontvangen?

Voor enkele voorwerpen – zoals orgels – is deze beslisboom niet toepasbaar. Lees hiervoor de paragraaf 'uitzonderingen' in deze brochure.

Kent u een (buitenlandse) kerk of initiatief waar het voorwerp een tweede leven kan krijgen?

Draag het voorwerp over aan de nieuwe eigenaar.

Neem contact op met de kerk of het initiatief. Wil men het aangeboden voorwerp ontvangen?

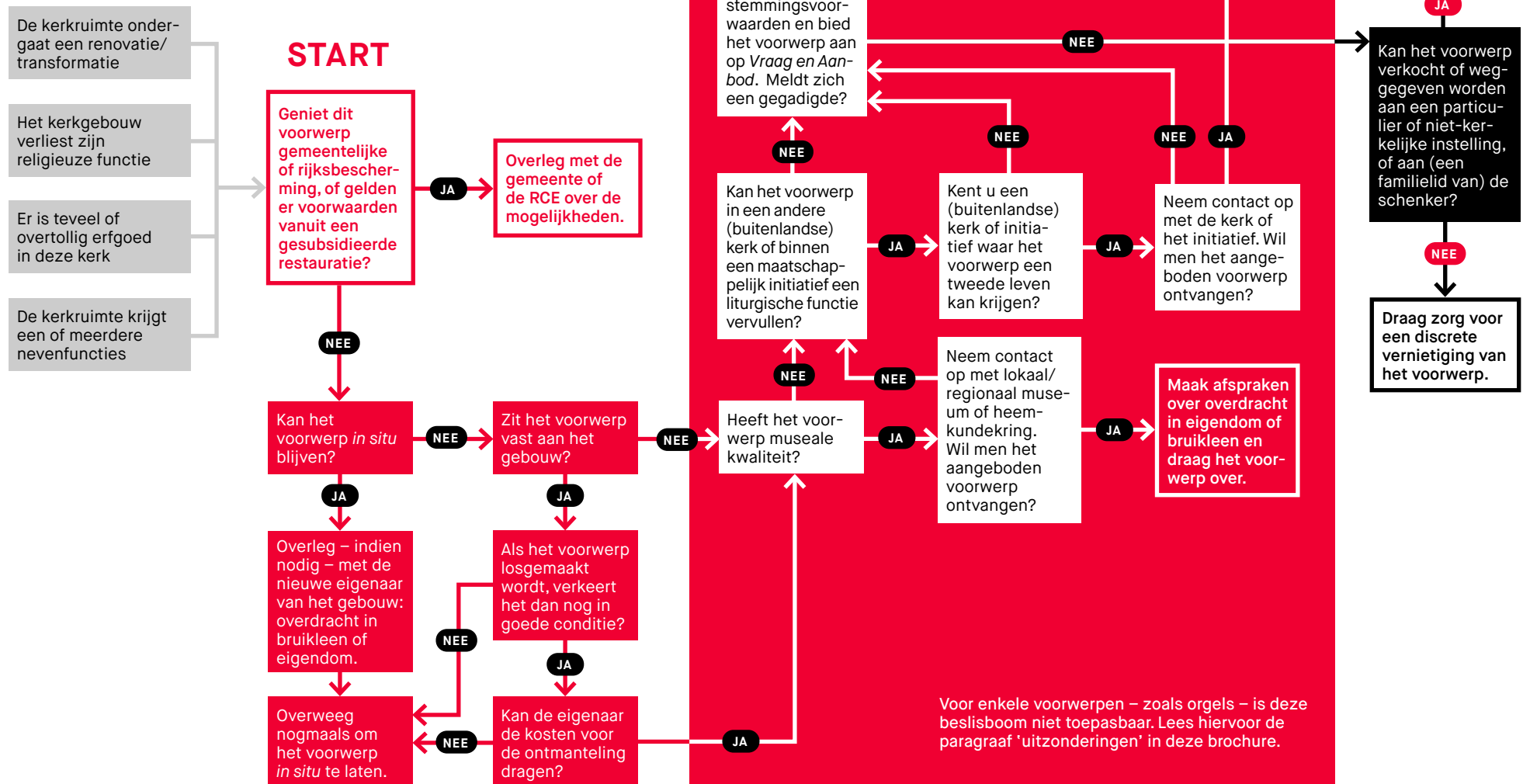
Maak afspraken over overdracht in eigendom of bruikleen en draag het voorwerp over.

Afstoten

Organiseer een veiling, verkoopdag of centrale verdeling van voorwerpen.

Kan het voorwerp verkocht of weggegeven worden aan een particulier of niet-kerkelijke instelling, of aan (een familielid van) de schenker?

Draag zorg voor een discrete vernietiging van het voorwerp.

Colofon

Deze aanvullende richtlijnen bij de *Handreiking Roerend Religieus Erfgoed* ontstonden op initiatief van Museum Catharijneconvent. Het museum werkte hiervoor samen met vertegenwoordigers van de verschillende kerkgenootschappen in Nederland en erfgoedprofessionals, onder meer van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Voor meer informatie over het werk van de erfgoed specialisten van Museum Catharijneconvent, zie: www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/

Fotografie – Chris Booms
Vormgeving – Studio Stelck

**Museum
Catharijne
Convent**

